

Česká literatura na Moravě přelomu 18. a 19. století

JIRÍ FIALA, MARIE SOBOTKOVÁ

Termín „česká literatura“ lze, jak známo, chápat v širším i užším smyslu slova: zvláště ve starším období se do kontextu české literatury včleňují i díla psaná latinsky, pokud vznikla v českomoravském kulturním prostředí a obracejí se primárně k českému (moravskému) čtenáři, zatímco počínaje národním obrozením se české literární dějiny zpravidla omezují na literární díla, jež jsou česká nejen svou náplní, ale i svým jazykem. Třebaže se v poslední době projevuje tendence vřazovat do syntetizujících přehledů novodobé české literatury i tvorbu německy píšících autorů žijících na území Čech a Moravy, není to doposud běžný úzus. Proto se – rovněž v zájmu stručnosti našeho příspěvku – omezíme na charakteristiku česky psané literární tvorby, jež vznikla na Moravě přelomu 18. a 19. století, přesněji vzato během dvacetiletí 1792–1812. Jsou to sice mezníky dané událostmi více politickými než literárními, tj. počátkem a závěrem válek habsburské monarchie s revoluční a napoleonskou Francií, ale – jak se pokusíme ukázat – právě tyto události více či méně ovlivňovaly tehdy nejfrekvencovanější formu českých slovesných aktivit – lidové paměti. Odtud rovněž plyne, že česky psanou literaturu na Moravě přelomu 18. a 19. století neomezujeme na tvorbu artistní, ostatně nijak bohatou, ale že pokládáme za plnoprávnou součást této literatury, výstižněji řečeno slovesnosti, rovněž tvorbu pololidovou a lidovou, pokud ovšem jsme s to ji datovat.

Přesto je rok 1792 významným mezníkem z hlediska českomoravské literární kultury – právě v tomto roce vydal Josef Dobrovský (1753–1829) v Praze *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur – Dějiny české řeči a literatury*, na nichž pracoval zejména v Olomouci během svého působení ve funkci vicerektora a rektora generálního semináře v Hradisku. Téhož roku se Dobrovský vypravil na výzkumnou cestu do Švédska a Ruska, aby podle vlastních slov „mohl objasniti historii a literaturu celého národa slovanského“. Vraceje se z Moskvy zastavil se Dobrovský dne 5. února 1793 v Olomouci, aby navštívil nejvýznamnější osobnost moravského osvícenství, profesora práv olomouckého lycea Josefa Vratislava Monseho (1733–1793). Zastihl však přítele na smrtelném loži a – jak napsal Jaroslav Vlček – „takřka stydnoucím již musil ještě vykládati, kolik nakořtil“.

Smrtí Josefa Vratislava Monseho končí podíl olomouckého lycea na raných aktivitách českého národního obrození na Moravě; rovněž učitelé olomoucké stavovské akademie smýšleli na přelomu 18. a 19. století bez výjimky německy. Monse však ještě stačil předejmut osvětové záměry sedmera nejvýznamnějších moravských obrozenců tohoto období – Václava Stacha (1755–1831), Františka Poláška (1757–1818), Jana Aloise Hankeho z Hankenštejna (1751–1806), Josefa Heřmana Agapita Gallaše (1756–1840), Tomáše Fryčaje (1759–1839), Dominika Františka Kynského (1777–1848), Matěje Josefa Sychry (1776–1830), ve Slezsku pak Leopolda Šeršníka (1747–1814); zmíníme se dále podrobněji o aktivitách tří nejvýznamnějších osobností – Stacha, Hankeho a Gallaše. Roku 1785 publikoval Monse v Olomouci český překlad lidovýchovného spisku pařížského lékaře Cadeta de Vaux pod názvem *Ponavržení prostředkův k umenšení nezdraví takových příbytkův, které rozvodnění podrobené byly* a roku 1792 Monse pro hanácké sedláky z olomouckého okolí „přeložil do moravského jazyka“ a vydal Eckarthausenovu brožurku *Odkryté tajnosti čarodějnických kunštů k výstraze a vyučování obecního lidu v pověrách a škodlivých bludech*.

Na rozdíl od Josefa Vratislava Monseho, soustředěného na moravské právní dějiny a publikujícího až na uvedené lidovýchovné spisky latinsky a německy, měl Václav Stach, od roku 1786 profesor české pastorálky v generálním semináři v Hradisku u Olomouce, nejen nemalé lidovýchovné, ale i literární aspirace. Přispěl již jako studující bohosloví v Praze roku 1780 do Thámova almanachu *Básně v řeči vázané*, pro česky psanou literaturu na Moravě jsou však významné dvě Stachovy práce – jednak objemná *Příručka učitele lidu*, vydaná ve dvou dílech roku 1787 v Praze a Olomouci, jednak český překlad Roykovy *Historie velikého sněmu kostnického*, který Stach publikoval pod pseudonymem Václav Petrýn v letech 1785 a 1786 v Praze. Když Stach vydal roku 1791 v Olomouci české *Nábožné písně pro katolického měšťana a sedláka*, dočkal se roku 1795 od Josefa Dobrovského ironické poznámky o chatrných rýmech v této sbírce a ponořil se nato do rozsáhlých prozaických i veršovaných sebeobran. Tiskem vyšel v Praze roku 1805 toliko výbor ze Stachovy starší i novější veršované produkce pod titulem *Starý veršovec pro rozumnou kratochvíli*.

Shodně jako Josef Vratislav Monse domohl se bibliotékář olomoucké univerzity a lyceální knihovny Jan Alois Hanke z Hankenštejna nobilitace. Je třeba poznamenat, že přes Hankeho poměrně obsáhlou publikační činnost byl tento moravský iluminát autory *Lexikonu české literatury* opominut. Nejen Václav Stach, ale i Jan Alois Hanke z Hankenštejna byl povahy svárlivé a znepríjemňoval život Monsemu i Dobrovskému. Dokonce se Hanke snížil k denunciantství, když v červnu roku 1797 sděloval prezidentu moravského gubernia Aloisi

hraběti Ugartemu svá podezření o novém pokusu osvobodit z olomouckého vězení generála La Fayettea. Svá národohospodářská a politická pojednání psal Hanke německy, a to včetně *Doporučení české řeči a literatury* (*Empfehlung der böhmischen Sprache und Literatur*, Vídeň 1783). V českém překladu se roku 1786 objevilo Hankeho pojednání o robotě, pod pseudonymem Jan z Kohútovic vyšly roku 1804 v Mikulově Hankeho *Mravné průpovědky pravdivými příklady utvrzené*. Roku 1800 odmřtilo moravskoslezské gubernium Hankeho nabídku, že ze studentů olomouckého lycea postaví dobrovolnický prapor o 500 mužích a sepiše pro ně válečný marš – ten také byl téhož roku v Olomouci vytištěn pod titulem *Polní píseň*. Jiné Hankeho skladby obdobného patriotického obsahu a sebraný materiál k pojednáním o hanáckých lidových obřadech a zvycích zůstaly v rukopise. Po bitvě u Slavkova jmenoval francouzský generál Mortier Jana Aloise Hankeho francouzským komisařem v Prostějově; před postihem ze strany rakouských úřadů po odchodu francouzské armády Hankeho zachránila jen smrt 26. března 1806 následkem tyfóvé infekce.

Zajímal-li se Jan Alois Hanke o hanácký folklor, pak Josefa Heřmana Agapita Gallaše upoutali Valaši. Z rodných Hranic, v nichž od roku 1791 působil po sedmileté službě vojenského lékaře v různých posádkách jako ranhojič, neměl ostatně do Beskyd daleko. Přehlízíme-li Gallašovy osudy, musíme souhlasit s Jaroslavem Vlčkem, podle něhož Gallaš „žil život trampotný“. Třebaže většina Gallašových literárních plodů zůstávala v rukopise – včetně sbírky nazvané *Osudné povolání básníka k bukolickému pění*, připravené do tisku roku 1803 a reflektující Gessnerovu pastorální lyriku –, pronikl Gallaš svými mravokárnými verši do Hromádkových *Prvotín pěkných umění* a konečně i do Jungmannovy *Slovesnosti*. Samostatně vyšla roku 1803 v Olomouci toliko Gallašova povídka *Tajemný dub*, oslavující vítěze nad francouzskými vojsky arcivévodu Karla. O obsáhlý výběr z Gallašovy tvorby se postaral Gallašův někdejší spolužák na olomouckém lyceu, brněnský kněz Tomáš Fryčaj, autor populární *Ouplné knihy duchovních písní katolických* z roku 1801, vydávané od roku 1805 jako *Katolický kancionál*, *Zrcadla výborného sedlského obcování představujícího život a příběhy Františka Vaváka* (1807–1808), ale také českého protifrancouzského veršování vydaného roku 1796 pod titulem *Vzbuzení ku společnému ozbrojení obyvatelů moravských proti Francouzům*.

První díl Fryčajovy gallašovské antologie vyšel v Brně roku 1813 pod názvem *Múza moravská v patero odděleních, obsahující duchovní, mravní, polní, veskoobčanské a starovlastenské hanácké písně* a obsahoval vedle básní a písní Gallašových písně skladby kojetínského kantora Jana Tomáše Kužníka v hanáckém dialektu – pokud to strofický rozměr písněvých textů umožňoval, odkazoval je Fryčaj na melodie svého *Katolického kancionálu*. Dále v antologii

nalézáme dvě hanácké zpěvohry Josefa Mauritia Bulína, parodický dopis hanáckého sedláka synovi studujícímu na olomouckém lyceu a několik lidových písní. Druhý díl *Múzy moravské*, zahrnující Gallašovy překlady „parabol a paramythií“, byl vytištěn v Olomouci roku 1825, vydání zamýšleného třetího dílu se neuskutečnilo. S nepřízní osudu se bohužel setkal i novodobé kritické vydání *Múzy moravské*, připravené olomouckým literárním historikem Jiřím Skaličkou pro nakladatelství Odeon; následkem ekonomického úpadku Odeonu česká tato záslužná edice na novou příležitost k vydání v editorově pozůstalosti.

Pro dnešního čtenáře ovšem může být Gallašovo veršování, zejména v *Odělení čtvrtém* prvního dílu *Múzy moravské*, obsahující *Písň světské k ctnostnému obveselení mysle, o lásce, manželstvu a dětinském stavu*, zdrojem nechtěné komiky – malá ukázka z *Chluby ctnostné sedlské děvečky* postačí:

1. Ač jsem chudá děvčice,
jenžto pasu krávy –
nic méně tím více
mám drahého zdraví
a pannenské nevinnosti
než mnohá bohatá dosti.

2. Zdravá jsem jako ryba,
na mém celém těle
nenalezá se chyba –
srdce mám veselé,
přímorůstlá jsem jak svíčka,
co růže mi kvetou líčka.

3. Má kordulka zelená
pentlou za tři český
čistě vyobrazená
šatí mne dost hezky –
ňádra zdobí čerstvá kytká,
bílá sukně kreje lýtká.

(Gallaš 1813: 307)

Přejdeme nyní od Gallašovy idealizace života moravského lidu k moravské slovesné tvorbě pololidové a lidové, pokud ji můžeme vztáhnout k dvacetiletí 1792–1812. Válečné události se přirozeně nejvíce promítly do kramářsky šíře-

ných časových skladeb a lidových pamětí, jak mj. dokládá antologie *Novina z francouzské krajiny*, sestavená z této produkce olomouckým literárním historikem Jiřím Fialou a vydaná k 200. výročí Francouzské revoluce roku 1989. Moravští tiskaři ovšem přetiskovali kramářské písně různé provenience, jak např. učinil brněnský tiskař Karel František Siedler, když roku 1802 vytiskl *Píseň novou o nynějších rekrutích, která se na Francouze hrdinsky chystají, kuráže si dodávají*. Bitvy u Slavkova a jejich následků se týká kramářsky šířené *Loučení jednoho vojáka v batalii u Austrlic* a zejména obsáhlá *Nová píseň, vytištěná roku 1806*, jejíž neznámý autor zaznamenal i přesvědčení lidových vrstev, že českým králem se stane Francouz, jenž zruší robotu:

Já musím říci dále,
že jsem sám slyšel ale
při kořalkách hlas znějící,
drželi v rukouch sklenici,
zněl sedláků stejný hlas,
že Francouz pobije nás.

Mnohý nechtěl věriti,
jak by to mohlo býti,
by Francouz byl našim králem.
To se stane jako amen,
on sem musí přijít, nás od robot zprostiti,
za to jej chcem chváliti.

(Fiala 1989: 137)

Pozoruhodné osudy měl text kramářské skladby hlásící se do roku 1805, vzniklé však zřejmě až po Napoleonově tažení do Ruska. Jak ukázal Bedřich Václavěk (1963: 214–215), stala se tato skladba východiskem známé zlidovělé písně složené Václavem Hankou na melodii Ludvíka z Ditrichů, nazvaná Hankou *Poděbradská* a prohlášená za skladbu doby panování Jiříka z Poděbrad:

Moravo, Moravo, Moravěnko milá,
jak z tebe pochází chasa roztomilá!
Chasa roztomilá, poslušná, náchylná,
proti Francouzovi bojovati silná.
Ej ty koně vraný musej do Mandavy.
Kdo na něm pojede? Synáček z Moravy.

Synáček z Moravy musí bojovati,
dost mnohá matička musí zaplakati.
[...]

Přišlo nám na pomoc Moškvanů tuze moc,
škodu nadělali, Moravu vyžrali.
Nedaleko Brna blízko Rousínova
stala se tam velká patálie.

Lidu tam zhynulo, Moškvanů zůstalo,
jak se praví, že víc než šedesát tisíc.
To slavskovské město obleženo všecko,
a to od Francouze zrabováno všecko.
Když tam rabovali, brandsteyer zebralei,
a to ve dne v noci pořád tak dělali.

Sedláci sebrali a se radovali,
že tuto příhodu budou mít svobodu.
To jest ta svoboda sebraná od Boha,
vaše koně, vozy volajou ach Bože!
Pokoj se udělal, v Prešpurku dokonal,
Te Deum laudamus, že se tam nedostal.
[...]

(Fiala 1989: 131–32)

Moravské lidové paměti z dvacetiletí 1792–1812 nejsou doposud vyčerpávajícím způsobem evidovány a analyzovány. Připomeňme tu proto jen nejvýznamnější z nich, citované ve zmíněné edici *Novina z francouzské krajiny* – jsou to např. anonymní paměti z Frenštátu pod Radhoštěm, paměti Václava Fuksy z Třebetic u Hulína, Jana Kaluse z Frenštátu pod Radhoštěm, Jiřího Vrbase z Písečného u Bystřice nad Pernštejnem, Jana Čupíka z Olešnice u Kunštátu nebo rychtáře Martina Urbaníka z Velké Bystřice u Olomouce. Pro ilustraci stylu těchto pamětí ocitujme pozoruhodnou pasáž z pamětí Jana Zaoralu z Lešan u Prostějova:

[...] A tu, jak šli Rusi ke Slavkovu, hned jich tam přivítal Bonapart, francouzský mocnář, naše vojsko dával nazad a ruský dobře zčesal, že nenechal ani muže jednoho naživě, krom toho, který se mohl ukrýt a utíkal pryč. Ona vojna byla tenkrát Bonapart s naším císařem Františkem a Rus mu šel na

pomoc. Ale když přišli Rusi ke Slavkovu, oni sobě dycky pravili, že jak vyhraji, když půjdou zpátky, že se osaději v naší vlasti Moravě, a taky kdyby jim Bůh všemohoucí dal to vítězství, byli by mocně tady nás buď mečem vyhubili, anebo, jak by se bylo stalo, to žádný neví, než sám Bůh všemohoucí to tak zřídil, že to tak přišlo. [...] Dále, když šli Rusi zpátky plezírování moc, kteří mohli ještě do své vlasti jít, ti již krotcí šli jako kuřátka.

(Fiala 1989: 129–30)

Pozornost literárních historiků si zaslouží zejména česká veršovaná kronika, kterou v letech 1798–1804 sepsal evangelický duchovní v Jimramově na Jihlavsku Michal Blažek; dobové protiválečné postoje dokumentuje Blažek nad jiné otevřeně:

Až syn chromý, slepý, bídny žebrák sluje,
pak se nad nimi žádný z lidí neslituje...
Že by matky rajši to měly činiti:
své syny prasatům k zežrání hoditi,
než aby je dalu k stavu vojenskému [...]

(cit. podle Mejdřické 1989: 189)

Na bitvu u Slavkova dokázala reagovat tvůrčím způsobem i moravská lidová píseň. Téměř soudobý obraz moravského písňového folkloru poskytuje tzv. *Guberniální sbírka písní a instrumentální hudby z Moravy a Slezska* z roku 1819, ale relevantní písně obsahují až sbírky pozdější – Františka Sušila a Františka Bartoše. V roce 1982 uskutečnil soubor Hradišťan pod vedením Jiřího Pavlici významný počín v tomto ohledu, když nahrál na gramofonovou desku s názvem *Byla bitva u Slavkova* výběr moravských lidových písní z napoleonských válek. Je třeba poznamenat, že texty některých písní bohužel znetvořila předlistopadová cenzura – např. verš balady Pod Slavkovem, pod tú horú, jenž původně zní „pobil Francúz Rusa mnoho“, musel být změněn na „pobil Francúz vojska mnoho“. Rádi bychom závěrem našeho vystoupení uvedli v podání Hradišťanu píseň Tá mutěnská silnica, jež nad jiné dokládá propastný estetický rozdíl mezi písňovou tvorbou lidovou a tvorbou pololidovou i artistní, samozřejmě ve prospěch písně lidové:

Tá mutěnská silnica je velice úzká,
ja po ní mašíruje armáda francúzska.

To nebyli Francúzi, ja to byli Rusi,
oni leťá do Uher jak divoké husy.

Literatura

FIALA, Jiří

1989 *Novina z francouzské krajiny* (Praha: Naše vojsko)

1994 *Olomoucký pitaval* (Olomouc: Danal)

GALLAŠ, Josef Heřman Agapit

1813 *Múza moravská v patero odděleních, obsahující duchovní, mravní, polní, veskoobčanské a starovlastenské hanácké písně* (Brno)

MEJDŘICKÁ, Květa

1989 *Listy ze stromu svobody* (Praha: Mladá fronta)

SKALIČKA, Jiří

1996 „Novum Múzy moravské“, *Česká literatura* 44, str. 565–72

STÝSKAL, Jiří a kol.

1981 *Přehledné dějiny české literatury a divadla v Olomouci I. Od počátku do roku 1918* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství)

TRAPL, Miloslav

1977 *České národní obrození na Moravě v době předbřeznové a v revolučních letech 1848–1849* (Brno: Blok)

VÁCLAVEK, Bedřich

1963 „Napoleonský variant písně Moravo, Moravo“, in B. V.: *O lidové písni a slovesnosti* (Praha: Čs. spisovatel), str. 214–15

VAŇÁČEK, Michael

1965 *Francouzové a Morava v době Velké francouzské revoluce a napoleonských válek* (Brno: Muzejní spolek v Brně)

VETTERL, Karel

1994 *Guberniální sbírka písní a instrumentální hudby z Moravy a Slezska z roku 1819* (Strážnice: Ústav lidové kultury)